

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ISSN: 1301-0522 / Cilt: 53 • Sayı: 1 • Yıl: 2012

Katolik-Laik Tartışması Bağlamında Fransa'da Dinler Tarihi Disiplininin Oluşum Süreci

RAMAZAN ADIBELLİ
ERCİYES ÜNİV. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
adibelli@erciyes.edu.tr

Öz

Bilimsel bir disiplin olarak Dinler Tarihinin tarihi betimlenirken genellikle Friedrich Max Müller'in *Introduction to the Science of Religion* (1873) adlı eseri başlangıç noktası olarak kabul edilmekte ve bu tarihten başlanarak bu disiplinin tarihsel gelişim safhaları kronolojik sırayla ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, Dinler Tarihinin her ülkede kendine has şartlar altında geliştiği ve kurumsallaştığı gerçeğine yeterince vurgu yapmadığı gibi sanki bu disiplin ortak bir gelişim safhasından geçmiş izlenimi uyandırmaktadır. Oysa diğer bilim dallarında olduğu gibi Dinler Tarihi, Avrupa'da ülkeden ülkeye farklı tarihsel, sosyal ve kültürel bağlamlarda ortaya çıktığı için doğal olarak da farklı şekillerde değerlendirilmektedir. Örneğin Fransa'daki Dinler Tarihi anlayışı, bu disiplininin işlevi ve akademik camiada onun algılanış biçimi, diğer Avrupa ülkelerinden oldukça farklıdır. Bu çalışmanın amacı Fransa'da Dinler Tarihi disiplininin oluşum sürecini ortaya koyarak bu farklılıkların nedenlerini açıklığa kavuşturmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Fransa, Katolik Kilisesi, Laiklik, Teoloji, Protestanlık

Abstract

The Formation of the Discipline of the History of Religions in France within the Context of the Catholic-Secular Controversy

When delineating the History of Religions, Friedrich Max Müller's *Introduction to the Science of Religion* (1883) is generally taken as a starting point and the historical development of this discipline from this date onward is chronologically presented. This approach not only does not sufficiently emphasize the fact that History of Religions emerged and was institutionalized in each country under conditions which were peculiar to it, but also gives the impression that this discipline has gone through common developmental phases. In fact, since History of Religions emerged in Europe in historical, social and cultural contexts that varied from country to country, as is the case in other scientific disciplines, it is viewed in different ways. For instance, the notion of History of Religions, its function, and the way in which it was perceived in academic circles in France are very different from other European countries. Thus the aim of this study is to clarify the causes of these differences by tracing the formative processes of History of Religions in France with special reference to the Catholic-Secular conflict.

Keywords: History of Religions, France, Catholic Church, Laicism, Theology, Protestantism.

Giriş

Dinler Tarihi, akademik bir disiplin olarak ilk kez Batı Avrupa’da ortaya çıktı. 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa üniversitelerinde ilk Dinler Tarihi kürsüleri şu tarihlerde kurulmaya başladı: Cenevre (1873), Leiden ve Amsterdam (1877), Paris’te Collège de France (1880) ve École Pratique des Hautes Études’ün (EPHE) yeni kurulan 5. Bölümü (1886) ve Brüksel (1896). Bilimsel bir disiplin olarak Dinler Tarihinin ve daha genel anlamda Din Bilimlerinin (*Religionswissenschaft*) tarihçesi ortaya konulurken genellikle Friedrich Max Müller’in (1823–1900) *Introduction to the Science of Religion* (Din Bilimine Giriş) (1873) adlı eseri, bu disiplinin temellerinin atıldığı ilk kaynak kabul edilir¹ ve bu tarihten başlanarak bu disiplinin tarihsel gelişim safhaları kronolojik sırayla ele alınır. Bu yaklaşım, Dinler Tarihinin her ülkede kendine özgü şartlar altında geliştiği ve kurumsallaştığı gerçeğine yeterince vurgu yapmadığı gibi, sanki bu disiplin ortak bir gelişim safhasından geçmiş izlenimi uyandırmaktadır. Böylece bu yaklaşım, Dinler Tarihinin hangi ülkede ne şekilde telakki edildiği konusuna da açıklık getirmemektedir. Oysa diğer bilim dallarında olduğu gibi Dinler Tarihi, Avrupa’da ülkeden ülkeye farklı tarihsel ve kültürel bağlamlarda ortaya çıktığı için doğal olarak da farklı şekillerde değerlendirilmektedir. Örneğin Peter Antes, Dinler Tarihi konusunda Avrupa’da iki temel telakkinin varlığından söz etmektedir. Antes’e göre, Dinler Tarihi Fransa ve İtalya’da katı akademik bir yaklaşımla ele alınırken, bu disipline Almanya ile Kuzey ve Doğu Avrupa ülkelerinde daha fazla görevler yüklenmektedir. Katı akademik anlayış, din incelemesinde vurguyu tarihsel boyuta yaparak yalnızca “Dinler Tarihi”ne yoğunlaşmaktadır. Öyle ki Din Sosyolojisi ve Din Psikolojisi bu disiplinin alt dalları sayılmamaktadır. Din incelemesini daha geniş perspektiften ele alan ikinci yaklaşımı Almanca “*Religionswissenschaft*” terimi ifade etmektedir. Dini çok yönlü açılardan incelemeyi amaçlayan bu yaklaşım hem Dinler Tarihini, hem Din

¹ Bkz. P.-D. Chantepie de la Saussaye, *Manuel d’histoire des religions* (Paris, 1904), s.3; Louis H. Jordan, *Comparative Religion: Its Genesis and Growth* (Edinburgh, 1905), ss.151, 170; Eric J. Sharpe, “The Study of Religion in Historical Perspective,” John R. Hinnells (ed.), *Routledge Companion to the Study of Religion* (Londra & New York: Routledge, 2005) içinde, s.21. Müller, Din Bilimini Karşılaştırmalı Teoloji (*Comparative Theology*) ve Teorik Teoloji (*Theoretic Theology*) olmak üzere iki bölümden oluşan bir yapı olarak tasarlamıştır. Bkz. F. Max Müller, *Introduction to the Science of Religion* (Londra, 1873), ss.16-17. Joseph M. Kitagawa’nın belirttiği gibi Müller, Din Bilimi (*Science of Religion*) terimini, çok farklı olmamasına rağmen bu yeni disiplinin Din Felsefesinden ve Teolojiden ayrıldığını göstermek için kullanmış ve temel farkı normatif olmayan bir disiplin inşa etmeye çalışmıştır. Bkz. Joseph M. Kitagawa, “Amerika’da Dinler Tarihi,” çev. Mehmet Şahin, *Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri* (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2003) içinde, s.28.

Sosyolojisini hem de Din Psikolojisini işe katarak çok disiplinli olma özelliği taşımaktadır.

Dinler Tarihi konusunda Batı ülkeleri arasındaki diğer bir önemli farklılık da bu disiplinin teoloji ile ilişkilerinin mahiyeti noktasında ortaya çıkmaktadır. Almanya'da teoloji ile Din Biliminin araştırma alanlarının sınırları konusu uzun zamandan beri tartışılmaktadır. Bu bağlamda, teolojinin, Hıristiyanlık, Yahudilik, Eski Doğu ve Akdeniz Helenistik medeniyetini, Dinler Tarihinin ise diğer dini gelenekleri, özellikle de İslam, Hinduizm ve Budizm'i araştırma sahası olarak benimsemesi yönünde bir görüş belirmişti. Fakat 1960'lardan sonra Vatikan tarafından başlatılan dinlerarası diyalog çalışmaları nedeniyle Hıristiyan teologlar, yukarıdaki görev dağılımını göz ardı ederek dünya dinleri ile ilgilenmeye başlamışlardır. 1990'lardan sonra ise bu kez dinler tarihçileri kendi sahalarının dışına taşmaya başlamış ve dini araştırmalar yapan öğrencilerin Hıristiyanlık konusundaki bilgi eksikliğini gerekçe göstererek Hıristiyanlık'ı da çalışma alanlarına dâhil etmişlerdir.

Kuzey Avrupa ülkelerinde Teoloji ile Din Bilimi arasındaki ilişki, Almanya'dakine nazaran daha az gergindir. Danimarka'da Dinler Tarihi ile Teoloji yan yana yürütülürken, Norveç ve İsveç'te Dinler Tarihi, Teolojinin yerine geçmiştir. Dinler Tarihi ile Teolojinin uzlaşma durumu, Hollanda ve Belçika'nın Flamanca konuşan kesimi için de geçerlidir. İngiltere'de Din Bilimi ile Teoloji, çatışmaksızın varlıklarını birlikte sürdürmektedir. Hatta birçok üniversitede "Teoloji ve Din İncelemeleri" (*Theology and Religious Studies*) aynı çatı altında yürütülmektedir. Fransa, İngiltere ve İspanya'da ise Dinler Tarihi ile Teoloji birbirinden tamamen farklı birer disiplin kabul edilmektedir.²

Akademik bir disiplin olarak yaklaşık bir buçuk asırlık bir geçmişe sahip olan Dinler Tarihinin inceleme alanı, yani konusu, metodolojisi, Teoloji ile ilişkisi gibi konulardaki farklılıkların nereden kaynaklandığı meselesini, Dinler Tarihi kürsülerinin kuruldukları tarihsel bağlamın analizi büyük ölçüde aydınlatmaktadır. Bugün bu disiplinin algılanışındaki farklılık, onun başlangıçta farklı şekillerde ve farklı amaçlarla tasarlanmış olmasından ileri gelmektedir. 19. yüzyılda çeşitli Avrupa ülkelerindeki bilim adamları arasında yoğun bir bilgi alışverişi olmuşsa da Dinler Tarihi kürsülerinin

² Peter Antes, "A Survey of New Approaches to the Study of Religion in Europe," Peter Antes ver diğerleri (ed.), *New Approaches to the Study of Religion*, c.1: *Regional, Critical, and Historical Approaches* (Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2004) içinde, ss.44-56.

kuruluşu büyük ölçüde her ülkenin kendi tarihsel, siyasal ve dinsel durumundaki değişimler sonucunda gerçekleşmiştir.³ Dolayısıyla bu kürsülerin kuruluşundaki amaç, sadece bilimsel kaygılardan kaynaklanmış olmayıp aynı zamanda ideolojik çatışmaların ve siyasal projelerin de bir ürünü olarak görünmektedir. Bu durum Fransa’da özellikle kendini belli etmektedir. Diğer birçok Batı ülkesinin aksine Fransa’nın milli dini Katoliklik olmuştur. 1789’daki Fransız ihtilalinden sonra durum değişmiş ve Cassadio’nun deyimiyle laiklik, “siyasal” bir din şeklinde hâkimiyet kurmuştur.⁴ Bu durum, Fransız halkını ikiye bölmüştür: Kilise taraftarları ve Kilise karşıtları,⁵ ya da başka bir ifadeyle Katolikler ve Cumhuriyetçiler.⁶ Michel Despland’ın belirttiği gibi Katoliklik taraftarları ile laiklik taraftarları arasındaki çatışma diğer Avrupa ülkelerinde benzerine rastlanılmayan, Fransa’ya özgü bir durumdur.⁷

Bu çalışmanın amacı Fransa’da Katolik-Laik tartışmalarının yoğun bir biçimde yaşandığı bir dönemde, Dinler Tarihi disiplininin oluşum sürecini ortaya koyarak bu farklılıkların nedenlerini açıklığa kavuşturmaktır. Bu disiplinin tarihsel kökenlerinin ortaya konulması, yani bu disiplinin nasıl meydana geldiği hususunun açıklığa kavuşturulması, onun niçin kurulduğu sorusuna cevap verecektir. Bu sayede de Dinler Tarihine Fransa’da başlangıçta nasıl bir işlev yüklendiği açıklığa kavuşacak ve bugün din incelemelerinin ne şekilde yapılandırıldığı daha iyi anlaşılacaktır.

1. Keşifler ve Yabancı Kültürlerle Karşılaşma

5. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasındaki dönem, Batı’nın “karanlık çağını” temsil etmektedir.⁸ Peter O’Brien’in belirttiği gibi, her ne kadar birçok Batılı tarihçi, Ortaçağı nitelendirmek için küçük düşürücü buldukları bu tabiri

³ Michael Stausberg, “The Study of Religion(s) in Western Europe (I) - Prehistory and History until World War II,” *Religion* 37 (2007), ss.305-306.

⁴ Giovanni Casadio, “Historiography: Western Europe [Further Considerations],” *Encyclopedia of Religion* (New York, 2005), c.6, s.4044.

⁵ Jean Baubérot, “Deux institutions de science des religions en France: la Section des Sciences Religieuses de l’Ecole Pratique des Hautes Etudes (EPHE), le Groupe de Sociologie des Religions,” Gerard A. Wiegers & Jan G. Platvoet (ed.), *Modern Societies & the Science of Religions: Studies in Honour of Lammert Leertouwer* (Leiden: Brill, 2002) içinde, s.55.

⁶ J. P. Daughton, *An Empire Divided: Religion, Republicanism, and the Making of French Colonialism, 1880–1914* (New York: Oxford University Press, 2006), s.8.

⁷ Michel Despland, “Les sciences religieuses en France : des sciences que l’on pratique mais que l’on n’enseigne pas,” *Archives de sciences sociales des religions* 116 (2001), s.17.

⁸ Sharpe, “The Study of Religion in Historical Perspective,” s.25.

kullanmaktan çekinseler de⁹ Roma İmparatorluğunun çöküşü ile İtalyan Rönesansı arasındaki bu zaman zarfının tam da Kilisenin Avrupa'daki düşünce hayatının tek hâkimi olduğu bir döneme denk gelmesi bir tesadüfle izah edilemez.

Avrupa'da keşifler çağının 15. yüzyılda tam olarak Kristof Kolomb'un 1492'te Amerika kıtasına ayak basmasıyla başladığı genellikle kabul edilse de O'Brien'in dikkat çektiği gibi aslında bu dönemi Papa II. Urban'ın 27 Kasım 1095 günü ilk Haçlı seferini emrettiği tarihten başlatmak gerekir: "Sözde İsa uğruna düzenlenen seferler, Akdeniz'in etrafında bilinen dünyanın en önemli bölgesini, yani evrensel medeniyetin merkezi olarak algılanan bölgeyi sömürmekten başka bir şeyi temsil etmiyordu. Sonraki yüzyıllarda Amerika gibi diğer bölgelerde yapılan keşifler kadar başarılı olmadığı için uzaktan sömürme çağının ilk dört yüzyılı büyük keşiflerden biri olarak gösterilmemektedir. Fakat şurası kesindir ki Avrupalılar bu ilk dört yüzyılda bir şey keşfettiler. Keşfettikleri şey, 'daha ileri seviyede olan İslam medeniyeti' karşısındaki mutlak geri kalmışlıklarıydı."¹⁰

15. yüzyıla gelinceye dek Batı'da din denilince akla dört şey geliyordu: Hıristiyanlık, Yahudilik, İslam ve "paganizm".¹¹ 15. ile 17. yüzyıllar arasında gerçekleştirilen büyük seyahatler, Hıristiyan Batı dünyasını çok uzaklardaki "pagan" dünyaları ile tanıştırmıştır.¹² Yeni keşfedilen bölgelere intikal eden misyonerlerin yazıp çizdikleri sayesinde Amerika, Afrika, Japonya, Çin ve Hindistan halkının kültürleri ve dinleri hakkında önemli ölçüde bilgi artışı sağlanmıştır. Cizvit papaz Jean-François Lafitau'nun (1681–1746) 1724'te yayımlanan *Moeurs des sauvages Américains comparées aux mœurs des premiers temps* (İlk Zamanların Adetlerine Kıyasla Amerika Vahşilerinin Adetleri) adlı kitabı, ilk karşılaştırmalı din araştırmalarından biridir.¹³ Seyahatnamelerin ve misyonerlerin raporlarının sağladığı bilgilere dayanılarak genel tarih kitapları ve sözlükler kaleme alınmıştır. Örneğin, J. Fr. Bernard'ın 1723-1737 yılları arasında 7 ciltlik *Cérémonies et coutumes de tous les peuples du monde* (Dünyadaki Bütün Halkların Seremonileri ve Adetleri) adlı eseri, Constant d'Orville, J.-P.

⁹ Peter O'Brien, *European Perceptions of Islam and America from Saladin to George W. Bush: Europe's Fragile Ego Uncovered* (New York: Palgrave Macmillan, 2009), s.48.

¹⁰ O'Brien, s.47.

¹¹ Sharpe, "The Study of Religion in Historical Perspective," s.25.

¹² Eric J. Sharpe, *Comparative Religion: A History* (Londra: Duckworth, 1986), s.14.

¹³ Henri-Charles Puech & Paul Vignaux, "La science des religions en France," Henri Desroche & Jean Seguy (ed.), *Introduction aux sciences humaines des religions* (Paris: Cujas, 1970) içinde, s.18.

Costard ve N. Follet'nin birlikte kaleme aldıkları *Dictionnaire universel, historique et critique des mœurs, lois, usages et coutumes civiles* (Adetlerin, Kanunların ve Sivil Örflerin Evrensel, Tarihsel ve Eleştirel Sözlüğü) (4 c., 1761 ve 1772) veya à J.-F. de la Croix'nın *Dictionnaire historique des cultes religieux* (Dini Kültürlerin Tarihsel Sözlüğü) (3 c., 1770) adlı eserlerde bütün halkların adetleri, “batıl inançları” ve dini merasimleri betimlenmeye çalışılmıştır. Doğu'dan getirilen dini metinler Batı'daki kütüphanelerde yavaş yavaş yerlerini aldıktan sonra bunları anlama ve tercüme etme süreci başlamıştır. Bu süreçte Jean Chardin (1643–1713), İran'dan Persepolis anıtlarının gravürlerini çizerek Avrupa'ya tanıtmıştır. Cizvitler, Çin ile ilgili bir dizi kitap yayımlamış ve Çin dinlerine ait bazı kutsal metinleri tercüme etmişlerdir. 1758 yılında Katolik din adamı Jean-Jacques Barthélemy (1716–1795), Fenike dilini, 1761 yılında da eski Aramcayı çözmüştür. Antoine-Isaac Silvestre de Sacy (1758–1838) 1793'te Pehleviceyi çözmeye başlamış, J. Gagnier ise *La vie de Mahomet traduite et compilée de l'Alcoran, des traditions authentiques de la Sonna, et des meilleurs auteurs arabes* (Kur'an, Sahih Sünnet ve en İyi Arap Yazarlardan Derlenerek Yazılan Muhammed'in Hayatı)¹⁴ adlı çalışmayla Hz. Muhammed'in hayatına ilişkin ilk bilimsel eseri ortaya koymuştur.

Doğu Hindistan Fransız Cemiyetinin hizmetinde asker olarak Hindistan'a giden Abraham Hyacinthe Anquetil-Dupperon (1731–1805), 1762 yılında Paris'e döndüğünde beraberinde Farsça ve Sanskritçe yazılmış 180 adet *Avesta* elyazması getirerek bu kitabın çevirisini 1771'de tamamlamıştır.¹⁵ *Avesta*'nın tercümesi önemli bir etki uyandırmıştır. Kitab-ı Mukaddes ve Yunan-Roma kültürel mirası üzerine kurulan Avrupa medeniyetinden bağımsız ve daha eski kültürlerin keşfi Avrupa'nın üstünlük iddiasını zayıflatmış ve onu rekabet durumuna sokmuştur. Zira 18. yüzyıla kadar bütün yabancı kültürler pagan veya barbar diye nitelendirilmiş ve dolayısıyla da bunların herhangi bir değer taşımadığı hükmüne varılmıştı. Bu yüzyılda durum değişmiş; Hıristiyanlık şiddetli eleştirilere uğramış ve Kilisenin otoritesi bir kez daha sarsılmıştır.¹⁶

Bilinmeyen dillerin çözülmesi, o dillerde yazılan metinlerin ve yazıtların okunmasını ve dolayısıyla da farklı kültürlerle nüfuz edilmesini mümkün kılmıştır. 1793 yılında Silvestre de Sacy, Sasani yazıtlarını, 1801'de

¹⁴ Puech & Vignaux, s.16.

¹⁵ Hans G. Kippenberg, *À la découverte de l'Histoire des Religions* (Paris: Editions Salvator, 1999), s.65.

¹⁶ Kippenberg, ss.65-67.

Abraham Hyacinthe Anquetil-Duperron Upanişadları çevirmiş, 1822'de Jean-François Champollion (1790–1832) Mısır hierogliflerini çözmüştür.¹⁷

Bu yeni keşifleri değersiz bulanlar da olmuştu. Örneğin Avesta tercümesi yayımlandıktan sonra birçok araştırmacı hayal kırıklığına uğradıklarını dile getirerek Zerdüşt'ün bu kadar basit şeyler yazdığına inanmadıklarını ifade etmişlerdir. İngiliz bilgin William Jones, Anquetil-Dupperon'a hitaben şöyle söylemiştir: “Aydınlanmış Avrupa'nın sizin Zende-Vista'nıza hiç ihtiyacı yoktur.”¹⁸

Yukarıda ifade edilen eleştirilere rağmen, Doğu'ya yönelik çalışmalarla 19. yüzyılda Nil vadisi, Mezopotamya ve İran'da tarihe karışmış kültürler gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu keşifleri yapanların bir kısmı, ulaştıkları bulguların Kitab-ı Mukaddes'teki bilgileri doğrulayacağını ve dolayısıyla da onun hakikatini ispat edeceğini düşünüyordu. Oysa bu bulgular dünyanın başlangıcını altı bin yıl öncesine dayandıran Kitab-ı Mukaddes kronolojisini yalanlıyordu.

2. Dinler Tarihinin Kurumsallaşma Süreci

19. yüzyılın sonlarına yaklaşıldığında, Avrupalılar büyük seyahatler sonrasında yeni coğrafyalar keşfetmişler, misyonerlik ve sömürü faaliyetleri sonucunda bu bölgelere yerleşmiş ve yerli halklar hakkında bilgiler toplamışlardır. Arkeolojik kazılar ve jeolojik bulgular, tarihe karışmış

¹⁷ Bu çeviri faaliyetlerini destekleyen önemli faktörlerden birinin Avrupa ülkelerinin siyasi çıkarları olduğu gözden kaçmamalıdır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde sömürgeleri ve dış ülkelerle yoğun ticari ilişkileri bulunan Avrupa ülkeleri, kendi milli çıkarlarına hizmet edecek, Doğu dilleri, kültürleri ve dinleri konusunda uzmanlara ihtiyaç duymuştur (Jacques Waardenburg, *Profiles and International Developments in the Scholarly Study of Religion* (Berne: Swiss Science Council, 1995), s.15). Özellikle Hint kutsal metinlerinin çevirisi sonucunda elde edilecek bilgilerin sömürü idaresine hizmet etmesi beklenmiştir (Kippenberg, s.69). Batılı ülkelerin kendi aralarındaki rekabetin bu keşif sürecine de yansıdığı görülmektedir. 1798 yılında Mısır'ı işgal eden Napolyon'un ordusundaki askerler bir yıl sonra Nil deltasında hieroglif yazısının çözülmesini mümkün kılan Rosetta taşını bulmuşlardı. 1801'de İngiliz kuvvetleri Fransız ordusunu mağlup ederek Mısır'ı ele geçirdikten sonra bu Rosetta taşını da istemişlerdir. Bir kopyası yapıldıktan sonra İngilizlere teslim edilen bu taş, İngiltere'ye götürülerek British Museum'a yerleştirilmiştir. Fakat bu macera burada bitmemiştir. Bu sefer de taşın üzerindeki hieroglifleri çözme yarışı başlamıştır. İngilizler, hieroglifleri çözen Fransız Champollion'un bu işi kendilerinin verdikleri bilgiler sayesinde başardığını belirterek kendi üstünlüklerini iddia etmişlerdir. Kippenberg'in de ifade ettiği gibi “kendi milli üstünlüğünü haklı göstermek için yabancı kültürlerin keşfini kullanmak istemek ne kadar da saçma! Ancak bu saçmalık tam da Almanya, İngiltere ve Fransa gibi yüksek kültür seviyesine sahip Avrupa milletlerinin çözme faaliyetinin öncüsü unvanını elde edebilmek için kendi aralarında ne derece rekabet ettiklerini gösteriyordu” (Kippenberg, s.70). Rosetta taşı ve Champollion'un bu taş üzerindeki hieroglif yazılarını çözümü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Maurice Pope, *The Story of Decipherment: From Egyptian Hieroglyphs to Maya Script* (Londra: Thames & Hudson, 1999), s.60 vd.

¹⁸ Kippenberg, s.70.

medeniyetlere ait belgeleri gün yüzüne çıkardığı gibi tarih öncesine uzanma imkânı sağlamıştır. Akkad, Sümer, Hitit ve Mısır dillerinin çözülmesi o güne kadar sırrını koruyan belgelerin anlaşılmasını ve böylece bu medeniyetleri anlama noktasında bilim adamlarının karşısına yepyeni ufuklar açmıştır. Arkeoloji, tarih, dilbilim, teoloji, filoloji, etnoloji ve mitoloji alanlarında yapılan keşifler sayesinde bilgi ve belgelerin süratle artması, uzmanlaşmayı ve dolayısıyla da yeni bilim dallarının kurulmasını gerekli kılmıştır. Dinler Tarihinin bilimsel bir disiplin olarak ortaya çıkışını gerekli kılan temel faktörlerden biri, böyle bir ihtiyacın ortaya çıkmasıdır. Çünkü 16. yüzyıldan itibaren Avrupa dışındaki dinler hakkında birçok kitap kaleme alınmıştı; ama bunların bilimsel kriterleri yerine getirdiği pek söylenemezdi. Hollanda'da Dinler Tarihi disiplininin ilk kurucularından biri olan C. P. Tiele bu durumu şöyle özetler:

Bazı eski dinler ve uygarlaşmamış milletlerin dinî adetleri hakkında faydalı bilgiler içeren birkaç kitap müstesna, önceki yüzyıllarda bu konuyla ilgili yazılanların hiçbirinin herhangi bir bilimsel değer taşıdığı söylenemez ... Dünyadaki o güne kadar bilinen bütün dinlere ilişkin betimlemeleri içeren büyük kitap koleksiyonları vardı. Fakat emek verilerek meydana getirilen bu kitaplarda herhangi bir eleştirel tavır ve Kitab-ı Mukaddes dışındaki dinlerin yalnızca tuhaf şeyler olmadığı yönünde en ufak bir kuşku bulunmuyordu.”¹⁹

19. yüzyılın sonlarına kadar dinleri ve dini olguları konu edinen çalışmalar başta teoloji olmak üzere filoloji, tarih, etnoloji, felsefe, sosyoloji ve psikoloji gibi çeşitli alanlarda çalışan araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu döneme kadar, Dinler Tarihi alanında yazılan birçok kitap da herhangi bir akademik kuruma bağlı olmayan yazarlar tarafından kaleme alınmıştır.

Bir bilim dalının kurumsallaştığını gösteren en önemli gösterge, o disiplinin akademik bir nitelik kazanması, yani üniversitede bir kürsüye sahip olması ve ders olarak okutulmasıdır. Avrupa'da Dinler Tarihi ilk kez Cenevre Üniversitesi Teoloji Fakültesi'nde 1868 yılında okutulmaya başlamış, 1873 yılında ise Edebiyat Fakültesinin Sosyal Bilimler Bölümünde Dinler Tarihi kürsüsü kurulmuştur.²⁰ Hollanda'daki Teoloji fakülteleri bir taraftan bilimsel faaliyetler yürütülen, diğer taraftan da Hollanda Reform

¹⁹ C.P. Tiele, “Religions,” *The Encyclopaedia Britannica* (Chicago, 1892), c.20, s.358.

²⁰ Philippe Borgeaud, “L'histoire des religions à Genève: Origines et métamorphoses,” *ASDIWAL* 1 (2006), ss.14-15.

Kilisesi için din görevlisi yetiştiren merkezlerdi. Katolik Kilisesi ile diğer Protestan Kiliselerin kendi din adamlarını yetiştirdikleri okullar bulunmaktaydı. Kilise ile devletin birbirinden ayrılması ve milli eğitimin laikleşmesi sürecinin bir ürünü olarak 1877 yılında kabul edilen Üniversite kanunu, Groningen, Leiden ve Utrecht'deki devlet üniversiteleri ile Amsterdam Belediye Üniversitesi bünyesinde yer alan Teoloji fakültelerini doğrudan kapatmak yerine, bunları Hollanda Reform Kilisesi'nden ayırmıştır. Laik ve bağımsız bir karakter kazanan bu fakültelerin adının "Din Bilimleri Fakültesi" şeklinde değiştirilmesi başlangıçta kararlaştırılmışsa da bunların eski adları muhafaza edilmiştir. Önceden temel ders kabul edilen Dogmatik ve Pratik Teoloji dersleri bu fakültelerin müfredatından kaldırılmıştır.²¹

Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi bilimsel faaliyetin en temel gereksinimlerinden biri olan özgür düşünce ortamı, yukarıda üzerinde uzunca durulduğu gibi, Fransa'da da yoktu. Zira Fransa'da "Kralın istibdadı her tür özgür düşünceye engel olmuştu."²² Diğer taraftan Émile Poulat'nın ifadesiyle, Avrupa ülkelerinde Kilise uzun süre bilgiyi denetim altında tutmuştur.²³ Hollanda'da olduğu gibi Fransa'da da Dinler Tarihinin kurumsallaşmasını mümkün kılan en önemli faktör, devletin laikleşmesiyle birlikte dinî konuların araştırılması ve öğretiminin Kilisenin tekelinden kurtulmuş olmasıdır. Tahmin edileceği üzere Avrupa'da ve özellikle Fransa ve İtalya gibi Katoliklik'in ağırlıkta olduğu ülkelerde Dinler Tarihi kürsülerinin kurulmasına karşı en sert muhalefet Kilise tarafından gelmiştir. Hem bilgi üzerindeki hâkimiyetini hem de sosyal imtiyazlarını ve toplum nezdindeki itibarını kaybetmek istemeyen Kilisenin Dinler Tarihi çalışmalarına karşı çıkmasının altındaki temel endişe, bu çalışmaların Hıristiyanlık'ın temsil ettiği hakikatin aslında mutlak değil, göreceli bir karakter arz ettiğini ortaya koyarak inananların zihninde şüphe uyandıracığı

²¹ Van Hamel, "L'enseignement de l'histoire des religions en Hollande," *Revue de l'histoire des religions* 1:1 (1880), ss.380-381. Hamel'in bu yazısı, Maurice Vernes'in kitabının ekler bölümünde aynı başlıkla yeniden yayımlanmıştır: Maurice Vernes, *L'histoire des religions. Son esprit, sa méthode et ses divisions. Son enseignement en France et à l'étranger* (Paris, 1887), ss.217-229. Sharpe, *Comparative Religion*, s.121. Hollanda'da Dinler Tarihi disiplinin kurumsallaşması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Arie L. Molendijk, *The Emergence of the Science of Religion in the Netherlands* (Leiden & Boston: Brill, 2005), ss.71-82; Arie L. Molendijk, "Theology: The Institutionalization of the Science of Religion in the Netherlands," Arie L. Molendijk & Peter Pels (ed.), *Religion in the Making: The Emergence of the Sciences of Religion* (Leiden: Brill, 1998) içinde, ss.67-77.

²² Jean Réville, *Les phases successives de l'Histoire des religions* (Paris, 1909), s.87.

²³ Émile Poulat, "L'institution des 'sciences religieuses' en France," Jean Baubérot ve diğerleri (ed.), *Cent ans de sciences religieuses en France* (Paris: Cerf, 1987) içinde, s.52.

ihtimaliydi.²⁴ Sonraki gelişmeler Kilisenin bu konudaki endişesinin boş olmadığını göstermiştir. 19. yüzyılda Kitab-ı Mukaddes, Kilise ve Hıristiyan dogmalarının tarihsel eleştiriye tabi tutulması, geleneksel Hıristiyanlık iddialarının bilim adamları tarafından sertçe eleştirilmesiyle sonuçlanmış ve hatta bu eleştiriler, tarihi belgelerin eksikliğini ileri sürerek, İsa'nın tarihi varlığını inkâr etme noktasına kadar varmıştır. Böylece eleştiri Hıristiyan dinini temelinden sarsmıştır. Üstelik büyük dinler, mitoloji ve Hıristiyan dünyayı çevreleyen dinler hakkındaki yeni keşifler, Hıristiyanlık'ın, neticede diğer dinlerden bir din olup, gelişmesi bağımsız olmak bir tarafa, başka düşünce sistemlerinin ve başka dinlerin tesiri altında kaldığını da ortaya koymuştur. Böylece yeni din bilimleri, üstelik fen bilimlerinin müktesebatıyla beslenmiş olarak, kaçınılmaz biçimde geleneksel Hıristiyan inancıyla mücadeleye girişmiştir. Tartışma, özellikle “ilim-iman” ihtilafı etrafında odaklanmıştır.²⁵ *Essence du Christianisme* (Hıristiyanlık'ın Esası) adlı eserinde Tanrıya ilişkin kavramların aslında insanın idealleştirdiği kendi imgesini evrene yansıtmaları olduğunu savunan Alman filozof Ludwig A. Feuerbach'a (1804–1872) göre “bilimin ruhu” teolojininkine tamamen zıttı.²⁶ Dinî konularda yazıp çizenler arasında, bir tarafta Hıristiyanlık'ı “doğüstü” kategoriler aracılığıyla açıklamaya çalışan teologlar bulunurken diğer tarafta profan, yani her tür metafizik varsayımdan soyutlanmış bir din bilimi yapmaya çalışan ve böylece bilginin sekülerleşmesini sağlama amacıyla olan pozitivist düşünceye sahip araştırmacılar yer almaktaydı.²⁷ Hıristiyanlık'a eleştirel bir yaklaşımı savunan ve Katolik Kilisesi'nin Fransız toplumundaki baskın konumuna karşı çıkan Ernest Renan (1823–1892) ve Émile Burnouf (1821–1907) bu ikinci gruba örnek gösterilebilir.²⁸

Fransa'daki din-devlet ilişkisinin tarihsel seyrine, siyasal, bilimsel ve ideolojik gelişmelere ana hatlarıyla göz atıp tarihsel ve sosyal bağlam belirlendikten sonra asıl konuya yani Dinler Tarihinin Fransa'da

²⁴ Sharpe, *Comparative Religion*, s.119; Jean Seguy, “Panorama des sciences des religions,” Desroche & Seguy (ed.), *Introduction aux sciences humaines des religions* içinde, s.38.

²⁵ Jacques Waardenburg, “Din Bilimlerinin Tarihçesi,” terc. Ramazan Adıbelli, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16:1 (2004), s.284.

²⁶ Henri Desroche, “De la sociologie religieuse comme sociologie différentielle,” Desroche & Seguy (ed.), *Introduction aux sciences humaines des religions* içinde, ss.186-187. Norman Birnbaum, “Des philosophies des religions à une sociologie des religions,” Desroche & Seguy (ed.), *Introduction aux sciences humaines des religions* içinde, s.264.

²⁷ Seguy, “Panorama des sciences des religions,” ss.41, 51; Jean-Pierre Deconchy, “La psychologie des fait religieux,” Henri Desroche & Jean Seguy (ed.), *Introduction aux sciences humaines des religions* (Paris: Cujas, 1970) içinde, s.151.

²⁸ Waardenburg, “Din Bilimlerinin Tarihçesi,” s.286.

kurumsallaşma safhasını ele alabiliriz. Konu, Fransa'da Din Bilimlerinin kurumsallaşma sürecinde dört önemli tarihten söz eden Michel Despland'ın belirttiği bu dönüm noktaları çerçevesinde ele alınacaktır: 1) 1879 yılında Collège de France'da Dinler Tarihi kürsüsünün kurulması, 2) 1880'de *Revue d'Histoire des Religions*'un (Dinler Tarihi Dergisi) neşredilmeye başlaması, 3) 1885 senesinde Paris'te Musée Guimet'nin (Guimet Müzesi) açılışı ve 4) 1886'da *École Pratique des Hautes Études*'de (Uygulamalı Yüksek Tetkikler Okulu) Dini İlimler (*Sciences Religieuses*) adında bir Beşinci Bölüm'ün (5ème Section) açılması.²⁹

a. Collège de France'da Dinler Tarihi Kürsüsünün Kurulması

I. François tarafından 1530 yılında temeli atılan Collège de France günümüzde üniversiteden bağımsız bir kurum olup Fransa Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir kurumdur.³⁰ İsviçre, Hollanda ve Belçika gibi ülkelerde Dinler Tarihi kürsülerinin kurulmasından sonra diğer alanlarda olduğu gibi bilimsel alanda da diğer Avrupa ülkeleriyle rekabet halinde olan Fransa'nın bu konudaki geri kalmışlığı, bazı bilim adamları tarafından fark edilerek ilgili mercilere duyurulmuştur. 1879 yılında yazdığı bir yazıda Protestan din adamı Maurice Vernes, Almanya ve Hollanda gibi kültür seviyesinin yüksek olduğu ülkelerde Dinler Tarihi disiplininin önemli gelişmeler kaydettiğini bildirdikten sonra bu bilim dalının Fransa'da da oluşturulmasını talep etmiştir.³¹ Birkaç ay sonra yayımlanan yazısında Vernes'in teklifini değerlendiren pozitivist düşünür Émile Littré (1801–1881), laik eğitimin, toplumları şekillendiren temel unsurlardan biri olan dinler karşısında kayıtsız kalamayacağını belirterek Dinler Tarihi kürsüsünün kurulmasını desteklediğini bildirmiştir.³²

²⁹ Despland, "Les sciences religieuses en France," s.5.

³⁰ Burada verilen dersler halka açıktır ve eğitim ücretsizdir. Eğitim sürecinde sınav yapılmamakta ve eğitim sürecinin sonunda diploma verilmemektedir. İlk kurulduğunda 6 kürsüsü bulunan (3 Yunanca ve 3 İbranice) bu okulda günümüzde 52 kürsü bulunmaktadır (matematik, fizik ve doğa bilimleri: 19; felsefi ve sosyolojik bilimler: 9; tarihsel, felsefi ve arkeolojik bilimler: 24) (Émile Poulat, "Le développement institutionnel des sciences religieuses en France," Desroche & Seguy (ed.), *Introduction aux sciences humaines des religions* içinde, s.84, dn.9. Ayrıca bkz. Collège de France'nin resmi İnternet sitesi: <http://www.college-de-france.fr/>). Collège de France'daki Dinler Tarihi kürsüsü 1972 yılında Henri-Charles Puech'in (1902–1986) emekli olması üzerine kapatılmıştır. Bkz. Michel Meslin, "Histoire ou science des religions: Le cas français," Wieggers & Platvoet (ed.), *Modern Societies & the Science of Religions* (Leiden: Brill, 2002) içinde, s.42.

³¹ Maurice Vernes, "La théologie considérée comme science positive et de sa place dans l'enseignement laïque," *La Revue scientifique de la France et de l'étranger* 8:31 (1879), ss.734-736.

³² Émile Littré, "De la théologie considérée comme science positive et de sa place dans l'enseignement laïque par Maurice Vernes," *La Revue de philosophie positive* 22 (1879), ss.365-366.

Vernes ve Littré gibi araştırmacıların çağrısı devlet adamları tarafından dikkate alınmış ve Collège de France'da bir Dinler Tarihi kürsüsünün kurulması, pozitivist düşünceye sahip devlet adamı Paul Bert (1833–1886) tarafından teklif edilmiştir. Bu teklifin görüşüldüğü Millet Meclisi'nde ve Senato'da itiraz sesleri yükselmiştir. Katolik temsilciler, Dinler Tarihi kürsüsünün kurulmasının eleştirisi adına dinlere karşı bir antipatinin gelişmesine neden olacağını ileri sürerek böyle bir kürsünün kurulmasına karşı çıkmışlardır. İlginç olan husus, bu teklife laik kesimden de itiraz gelmiş olmasıdır. Kanun teklifinin görüşüldüğü Senato'da Collège de France'ın müdürü olan Edouard de Laboulaye (1811–1883), Mısır, Yakındoğu ya da Hint medeniyeti gibi büyük medeniyetlerin zaten bilimsel araştırmaların konusu yapıldığı, dinin medeniyetin önemli bir unsuru olarak bu araştırmalarda ele alındığı ve dolayısıyla bu konuyu müstakil bir inceleme alanı yapmanın gereksiz olduğu yönünde itirazını dile getirerek bu kürsünün kurulmasına karşı çıkmıştır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Jules Ferry (1832–1893), kürsünün amacının ülkedeki belli bir kesimin dini görüşleriyle mücadele etmek olmayıp diğer ülkelerde kurumsallaşan bir disipline yüksek öğrenim düzeyinde yer vermek olduğunu belirterek bu kürsünün kurulmasını savunmuştur.³³

Bu tartışmalardan sonra kanun teklifi kabul edilerek 1880 yılında Dinler Tarihi kürsüsü kurulmuş ve başına ilk dönem Hıristiyanlık konusunda uzman liberal bir Protestan olan Albert Réville (1826–1906) getirilmiştir. 1880 ile 1889 yılları arasında Albert Réville'in kaleme aldığı önemli çalışmalardan bazıları şöyledir: *Prolégomènes de l'histoire des religions* (Dinler Tarihine Giriş) (1881), *Religions des peuples non civilisés* (1883) (Medenî Olmayan Halkların Dini), *Les Religions du Mexique, de l'Amérique centrale et du Pérou* (Meksika, Orta Amerika ve Peru Dinleri) (1885), *La Religion chinoise* (Çin Dini) (1889).³⁴ *Prolégomènes de l'histoire des religions* (Dinler Tarihine Giriş) adlı eserinin dördüncü baskısına yazdığı önsözde Réville, Dinler Tarihini teolojinin laikleşmiş bir versiyonu olarak takdim etmektedir.³⁵ Ancak Réville, bilimsel hakikate ulaşmayı amaç edinen kendi yaklaşımlarının hem “geleneksel söylemin dogmatizminden

³³ Vernes, *L'histoire des religions*, s.198; Jean-Marie Husser, “L'historien des religions dans le débat public,” http://medias.formiris.org/er_512_1.pdf, 02.02.2010.

³⁴ Albert Réville'in hayatı ve çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Alphandéry, “Albert Réville,” *Revue de l'histoire des religions* 27:54 (1906), ss.401-423.

³⁵ Albert Réville, *Prolégomènes de l'histoire des religions* (Paris, 1886), s.iv.

kurtulamayanların” hem de “din kelimesini bile duymak istemeyen inkârcıların” yaklaşımından tamamen farklı olduğuna dikkat çekmektedir.³⁶

Laik anlayışı temsil eden iktidarın girişimiyle kurulan Dinler Tarihi kürsüsünün eğitime başlamasından hemen sonra Paris Katolik Enstitüsü'nde (Institut Catholique de Paris) Katolik din adamı Auguste Théodore Paul de Broglie'nin (1834–1895), “Hıristiyanlık Dışındaki Kültlerin Tarihi” (*Histoire des cultes non chrétiens*) adı altında Dinler Tarihi dersi okutmaya başlaması elbette bir tesadüf değildi.³⁷ Kilise taraftarlarının laik taraftarlara karşı muhalefeti, bu Dinler Tarihi disiplinin kuruluş aşamasında aşikâr biçimde kendini belli etmektedir. De Broglie'nin 1886 yılında yayımlanan *Problèmes et conclusions de l'histoire des religions* (Dinler Tarihinin Problemleri ve Sonuçları) adlı kitabının başlığından bile bu kitabın Réville'in *Prolégomènes de l'histoire des religions* adlı eserine bir karşılık niteliğinde yazıldığı anlaşılmaktadır. De Broglie, adı geçen kitabın amacının, dünya dinlerini gözden geçirerek mutlak surette tek bir dinin hakikat sahibi olduğunu ifade etmek olduğunu belirtmektedir.³⁸ De Broglie'nin Réville gibileri kastederek “hakikate ulaşmadan hakikat arayanlar” şeklindeki nitelmesi ve araştırmacının Dinler Tarihine Hıristiyanlık'ın mutlak hakikatini ortaya koyarak imanı pekiştirmek gibi bir misyon yüklemesi, teolojik yaklaşımın tipik özelliklerindedir.³⁹

1907 yılında, Collège de France'daki Dinler Tarihi kürsüsü başkanlığı görevini yirmi altı yıl yürütmüş olan babasından devralan Jean Réville'in 17 Nisan tarihinde Dinler Tarihi kürsüsünün açılış dersi münasebetiyle yaptığı konuşma, hem kendi yaklaşımını hem de bu kürsünün felsefesini dile getirmesi bakımından önemlidir. Bu konuşmasında Réville, din tarihinin de tarihin diğer alanları gibi tarafsız bir biçimde yapılabileceğini belirttiikten sonra, Collège de France'daki Dinler Tarihi kürsüsünün geçmişte olduğu gibi gelecekte de herhangi bir mezhebin ya da dinin hizmetinde olmayacağını altını çizmektedir. Réville, muhtemelen Katolik Kilisesi'ni ima ederek hoşgörüsüzlüğün “bir illet olmaktan öte, cehalet ve ahmaklığın bir işareti” olduğunu ve Dinler Tarihinin “bize hiçbir belirli din biçiminin,

³⁶ Réville, *Prolégomènes de l'histoire des religions*, s.vi.

³⁷ Vernes, *L'histoire des religions*, s.199.

³⁸ Auguste Théodore Paul de Broglie, *Problèmes et conclusions de l'histoire des religions* (Paris, 1885), s.2, 27.

³⁹ Bkz. De Broglie, *Problèmes et conclusions de l'histoire des religions*, s.2.

mutlak bir değere sahip olduğunu iddia edemeyeceğini öğrettiğini” ifade etmektedir.⁴⁰

Patrick Cabanel’in belirttiği gibi Fransa’da kurulan bu ilk Dinler Tarih kürsüsünün oluşmasında Hollanda’nın etkisi büyük olmuştur. Cabanel’e göre, Dinler Tarihi alanında ortaya çıkan eserleri ve görüşleri Fransa’ya aktaranlar ise Protestan din adamları olmuştur. Albert Réville ve Maurice Vernes gibi Protestan din adamları, Hollandalı dinler tarihçileri Jean Scholten, Abraham Kuenen ve Cornelis Petrus Tiele’in çalışmalarını Fransızca’ya çevirmişlerdir. 1851 ile 1873 yılları arasında Rotterdam’da pastörlük görevi yaptığı için eserlerini çevirdiği şahısları bizzat tanıyan Réville, Scholten’in *Manuel d'histoire comparée de la philosophie et de la religion* (Karşılaştırmalı Felsefe ve Din El Kitabı) adlı eserini 1861 yılında Fransızcaya kazandırmıştır. Tiele’in *L'Histoire comparée des anciennes religions de l'Égypte et des peuples sémitiques* (Mısır ve Sami Halkların Eski Dinlerinin Karşılaştırmalı Tarihi) başlıklı kitabı G. Collins tarafından 1882’de çevrilmiştir. Tiele’in *Manuel de l'histoire des religions, esquisse d'une histoire de la religion jusqu'au triomphe des religions universalistes* (Dinler Tarihi El Kitabı, Evrensel Dinlerin Zaferine Kadar Din Tarihinin Ana Hatları) konulu kitabı ise Vernes tarafından 1880 yılında tercüme edilmiştir. Kuenen’in *Religion nationale et religion universelle: islam, israélitisme, judaïsme et christianisme, bouddhisme* (Milli Din ve Evrensel Din: İslam, İsraililik, Yahudilik ve Hıristiyanlık, Budizm) isimli eseri yine Vernes tarafından 1883 yılında çevrilmiştir. Adı geçen bu yazar ve çevirmenlerin hepsinin Protestan olması ve çoğunun ya pastör ya önceden pastörlük yapmış ya da Teoloji Fakültesi’nde ders veren şahıslar olması dikkat çekmektedir.⁴¹

Katolikler, Protestan din adamlarının destek ve katkısıyla kurulan bu Dinler Tarihi kürsüsünü tepkiyle karşılamıştır. Katolıklara göre, tüm dinleri eşit seviyeye getirmek Katoliklik’in mutlak üstünlüğünü ortadan kaldıracaktı ve dolayısıyla bu gelişme Katoliklik’e karşı bir saldırı niteliğindedir.⁴² Jean Réville’in yukarıda zikredilen ifadeleri, gerçekten de Katoliklik’in teklici

⁴⁰ Jean Réville, “Leçon d’ouverture du cours d’histoire des religions au Collège de France prononcée le 17 avril 1907,” *Revue de l’histoire des religions* 28:55 (1907), s.189.

⁴¹ Patrick Cabanel, “Les sciences religieuses en Europe et la formation de Franz Cumont,” *Mélanges de l’Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée* 111:2 (1999), ss.612-613.

⁴² Claude Langlois, “Aux origines des sciences religieuses en France: la laïcisation du savoir (1810-1886),” <http://eduscol.education.fr/cid46335/aux-origines-des-sciences-religieuses-en-france%A0-la-laicisation-du-savoir-1810-1886.html>, 31.01.2010.

duruşu karşısında Dinler Tarihi kürsüsünün bir muhalefet konumuna geldiğini göstermektedir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, bilimsel bir disiplin olarak kurumsallaştırılmaya çalışılan Dinler Tarihinin tarafsız tutumunun, Katolik taraf açısından bir problem oluşturmuş olmasıdır. Zira bilimsel yaklaşımın başında objektiflik, yani incelenen nesnenin lehinde veya aleyhinde olmama, polemik yapmama ya da apolojetik olmama ilkesi gelmektedir. Dolayısıyla Kilisenin rahatsız olduğu nokta, bu yeni disiplinin tarafsız olmasıdır. Bu husus yüzyıllarca bilim karşıtlığı yapan Kilisenin tavrının bu aşamada da kendini açığa vurduğunu göstermektedir.

b. *Revue de l'Histoire des Religions*'un Yayın Hayatına Başlaması

1880 yılına kadar, Doğu ile ilgili bilimsel çalışmaları yayımlayan *Journal asiatique* (*Asya Dergisi*), klasik mitoloji konusundaki yazılara yer veren *Revue archéologique* (*Arkeoloji Dergisi*) ve bilimsel bibliyografyayı konu edinen *Revue critique* (*Eleştirel Dergi*) gibi dergiler neşrediliyordu. Dinler Tarihi alanındaki çalışmaların artış göstermesi sonunda bu alana özgü bir derginin gerekliliği hissedilmiştir.⁴³ Bu eksikliği gidermek amacıyla Lyonlu kimya mühendisi Émile Guimet'nin (1836–1918) teşviki ve finansal desteği ile 1880 yılında *Revue de l'Histoire des Religions* (*Dinler Tarihi Dergisi*) kurulmuştur. Dergi müdürü Protestan din adamı Maurice Vernes, derginin ilk sayısına yazdığı “Giriş”te yayın politikasını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Mısır ve Hindistan gibi medeniyetlere ait metinlere uygulanan tarihsel eleştiri metodunun Yahudilik ve Hıristiyanlık’a da uygulanacağını ve bu konuda “iki ölçü ve iki terazinin”⁴⁴ anlamsız olacağına dikkat çeken Vernes’e göre “bilimsel incelemenin titizliği mümkün olduğu ölçüde gerçeğe en yakın biçimde geçmişin görüntüsünü elde etmeye yarayan yöntemlerin kullanımı açısından değişmezdir.”⁴⁵ Vernes, bu yaklaşımın Yahudilik ve Hıristiyanlık’a da aynen uygulanacağını belirterek bu dinlerin bir ayrıcalığı bulunmadığını ima etmektedir. Dolayısıyla bu dergi, salt tarihsel olup, dogmatik ya da polemik nitelikte olmayan çalışmalara yer verecek şekilde tasarlanmıştır.⁴⁶

1884’te müdürlük görevini devralan Jean Réville, derginin ilk sayfalarında Vernes tarafından yukarıda ifade edilen yayın politikasının ve

⁴³ Maurice Vernes, “Introduction,” *Revue de l'histoire des religions* 1:1 (1880), s.1.

⁴⁴ Vernes, “Introduction,” s.3.

⁴⁵ Vernes, “Introduction,” ss.4-5.

⁴⁶ Vernes, “Introduction,” s.17.

yaklaşımın aynen devam edeceğine vurgu yapmakta ve dinî açıdan tarafsızlık ilkesine titizlikle uyulacağını belirtmektedir. Réville, derginin “din karşıtı tutkulara” da alet edilmeyeceğine dikkat çekerek bu dergideki amacın polemik ya da apoloji yapmak değil, bilim yapmak olduğu hususunun altını çizmektedir.⁴⁷

Katolik din adamları bu alanda da karşı atağa geçerek kendi perspektiflerini yansıtan dergiler kurmuşlardır. Katolik din adamı Jean-Baptiste Jaugéy’in girişimiyle 1886 yılında *La science catholique* (Katolik Bilim), *Revue des questions religieuses* (Dini Meseleler Dergisi) adlı dergi yayın hayatına başlamıştır. Bu derginin ardından 1889 yılında Zéphirin Peisson, *Revue de l’Histoire des Religions*’a doğrudan rakip olarak tasarladığı *Revue des religions*’u (Dinler Dergisi) neşretmeye başlamıştır.⁴⁸ İlk sayısının takdiminde bu derginin gerekliliği ve amacı açıkça ifade edilmektedir. Peisson’un kaleme aldığı bu yazıda, Fransa’da Dinler Tarihini kurumsallaştıran düşüncenin Teoloji fakültelerini kapattığına ve ilkokullarda kateşizmi (din eğitimini) yasakladığına dikkat çekilmekte, Protestanlar ve rasyonalistler tarafından desteklenen bu düşünce taraftarlarının Din Bilimi alanında önemli adımlar attıkları; ama Katolik din adamlarının da bu alanda geri kalmayacağı ifade edilmekte ve şöyle bir sonuca varılmaktadır: “Diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da Katolik din adamlarının zaferi kesindir.”⁴⁹ Dinler Tarihi kürsüsünün kurulmasını kendisine karşı yapılan bir saldırı olarak algılayan Katolik tarafın bu dergiyle ulaşmak istediği hedef, yeryüzündeki bütün dinleri incelemenin yanında “Hıristiyan karşıtı bir duyguyla çıkarılan dergilerdeki yazıların yanlışlığını ortaya koyarak”⁵⁰ bu görüşleri çürütmek olmuştur.

Katolik camianın, bilimsel bir anlayışla objektif kriterlere dayanarak dinleri ve dini fenomenleri anlama maksadıyla çıkarılan *Revue de l’Histoire des Religions*’u tepkiyle karşılaması, hem yüzyıllarca tek söz sahibi olma hakkını kendinde gören ve kendi görüşü dışındaki fikirlere kesinlikle tahammül edemeyen bir anlayışın hem de tek hakikatin kendinde olduğunu ve başka hakikatler aramanın yanlış ve gereksiz olduğunu savunarak bilimsel çabayı dogmatizme mahkûm eden anlayışın bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa Fransa’da Dinler Tarihinin kurumsallaşması yönünde

⁴⁷ Jean Réville, “Avis aux lecteurs,” *Revue de l’histoire des religions* 5:9 (1884), s.2.

⁴⁸ Cabanel, s.616.

⁴⁹ Zéphirin Peisson, “A nos lecteurs,” *Revue des religions* 1:1 (1889), s.vi.

⁵⁰ Peisson, s.vii.

emeği geçen Maurice Vernes, Albet Réville ve Jean Réville gibi isimler, hiçbir dinin, dolayısıyla Katoliklik'in savunucusu olmayacakları gibi bunlara karşı antipatik bir tavır içerisinde olmadıklarının da altını çizmişlerdir. Bu durum, Feuerbach'ın yukarıda zikredilen ifadesini doğrular niteliktedir. Ancak buradaki karşıtlık bilim tarafından değil, teolojik anlayış tarafından ortaya konulmuştur. Aslında burada sergilenen duruş, her bir alanın mahiyetine uygun düşmektedir. Zira bilimin amacı savunmak değil, anlamak ve açıklamaktır. Savunma (apolojetik) ve saldırma (polemik), teolojik yaklaşımın doğasına uygun düştüğü için Katolik taraf belki de bu açıdan mazur görülebilir.

c. Musée Guimet'nin Kuruluşu

Guimet Müzesi, zengin bir fabrikatörün oğlu olan Émile Guimet (1836–1918) tarafından 1879 yılında kurulmuştur. Süveyş kanalının kazıldığı 1865–1866 yıllarında Mısır'ı ziyaret eden Guimet, antika eşyalara merak salmaya başlamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Hint, Japon ve Çin dinlerini incelemek üzere bilimsel bir misyonla görevlendirilerek kendisine diplomatik pasaport verilen Guimet, adı geçen ülkelerin yanında dünyanın birçok ülkesini gezerek bu ülkelerden topladığı el yazmalarını, resimleri ve heykelleri ülkesine getirmiştir.⁵¹ Yakındoğu ve Uzakdoğu'dan getirilen bu eserlerle Guimet, Lyon'da kendi adına bir müze kurmuştur.

Musée Guimet dünyadaki değişik dinlerle ilgili zengin bir malzeme sunarak Fransa'da Dinler Tarihinin kurumsallaşması noktasında önemli bir katkı sağlamıştır. Ancak diğer bir açıdan bakıldığında bu müze, Fransa'nın sömürgeci yüzünü yansıtmakta ve bu ülkede Din Bilimleri alanında sağlanan gelişmelere etki eden önemli faktörlerden bir diğerinin de sömürgecilik olduğunu gözler önüne sermektedir. Jean Seguy Dinler Tarihi disiplini Napolyon'un Mısır seferi ile başlatırken,⁵² Edward Said Oryantalizmin başlangıç noktası olarak bu seferi göstermektedir.⁵³ Diğer taraftan Said'in belirttiği gibi Oryantalizmin sömürgeciliğe hizmet eden bir araç olarak kullanıldığını göz önünde bulundurursak, Dinler Tarihinin de aynı amaç

⁵¹ Yazarlık yönü de bulunan Guimet seyahat ettiği ülkelerle ilgili seyahatname tarzında birçok kitap yazmıştır. 1865 yılında yaptığı Mısır seferi sonrasında Guimet, *Croquis égyptiens. Journal d'un touriste* (Paris, 1867) adlı kitabı kaleme almıştır. 1867 yılında Yunanistan, Türkiye ve Romanya'yı ziyaret eden Guimet, izlenimlerini *L'Orient d'Europe au füsain: Notes de voyage* (Paris, 1868) adlı eserinde aktarmaktadır. Émile Guimet'nin biyografisi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Jean-Gabriel Leturcq, "Guimet Émile," François Pouillon (ed.), *Dictionnaire des orientalistes de langue française* (Paris: Karthala, 2008) içinde, ss.471-472.

⁵² Seguy, "Panorama des sciences des religions," s.42.

⁵³ Edward W. Said, *L'Orientalisme: L'Orient cree par l'Occident* (Paris: Seuil, 2004), s.99.

doğrultusunda tasarlandığı ve hatta bu disiplinin de Oryantalizm kavramı içerisinde değerlendirilebileceği sonucunu çıkarabiliriz.⁵⁴ Dinler Tarihi disiplini ile sömürgecilik arasındaki ilişki noktasında Gardaz'ın Musée Guimet ile ilgili gündeme getirdiği bazı sorular önem arz etmektedir: “Kamboçya dışında dünyadaki en zengin Kmer sanat koleksiyonunun bugün bir Fransız müzesinde yer alması nasıl izah edilebilir? Müzenin koridorlarında sergilenen bazı heykeller nereden geldi? Fransız devletine bu muhteşem heykelleri hibe eden cömert bağış sahipleri kimdir? Eski sömürü idarecilerinin bu müzeye eser bağışında bulunması bir tesadüften mi ibarettir?”⁵⁵

18. yüzyılın sonlarına doğru İngilizler Hindistan'ı işgal ederek Bengal bölgesinin idaresini East Indian Company'ye (Doğu Hindistan Şirketi) vermişlerdi. Modern Hint araştırmalarının ortaya çıkışı bu sömürü hareketi sonucunda olmuştur. 1784 yılında İngiltere Kalküta'da Asiatic Society of Bengal'i (Bengal Asya Cemiyeti) kurmuş, 1822'de ise Fransa Paris'te Société Asiatique'in (Asya Cemiyeti) açılışını yapmıştır. 1821 yılında Collège de France'da Sanskritçe kürsüsü kurulmuştur. Londra'da 1874 yılında düzenlenen Uluslararası Oryantalistler Gününde Friedrich M. Müller, toplanan metinlerin tercüme edilerek *Sacred Books of the East (Doğunun Kutsal Metinleri)* adlı bir dizi halinde yayımlanmasını teklif etmişti. 1898'de bu dizideki kitap sayısı elliye bulmuştu.⁵⁶ Fransa, Hindicini işgal ettikten sonra Fransız Hindologlar tarafından 1898 yılında *L'École française d'Extrême-Orient (Uzakdoğu Fransız Ekolü)* kurulmuştur.

Fransa'nın emperyalist politikası, Milli Eğitim Bakanı Jules Ferry döneminde önemli bir gelişme kaydetmiştir.⁵⁷ “Aydınlık” getirmek gerekçesiyle dünyanın değişik bölgelerindeki ülkeleri işgal edip bunu bir “medenileştirme misyonu” (*mission civilisatrice*) olarak savunanların önde gelen isimleri arasında yer alan Ferry'nin aynı zamanda Dinler Tarihinin

⁵⁴ Mısır'a “biz hakiki Müslümanlarız” diyerek giren Napolyon, yerli halkı kendi tarafına çekmek için İslam adına savaştığına ikna etmeyi planlamıştı. Dolayısıyla yerli halkı ikna edebilmek için, halkın kültürü, düşünüş tarzı, tarihi ve özellikle de dini hakkında sağlam bilgilere sahip olmak gerekiyordu. Dolayısıyla iktidara giden yol bilgiden geçiyordu. Bu ilkeyi çok iyi bilen Napolyon, bundan dolayı Mısır'a sadece askerleriyle değil, aynı zamanda bir bilim adamı ordusuyla girmiştir (Bkz. Said, s.99 vd.). Bu olay, siyasal otorite açısından bilginin bizatili bir değere sahip olmaktan ziyade sağladığı çıkar ve ulaştığı hedef ölçüsünde önem ve değer taşıdığını göstermektedir. Bu düşüncenin bir ürünü olarak ortaya çıkan Oryantalizm, bu bakımdan bilimin sömürgeci zihniyet ve emperyalist emellere feda edilmesinin bir ifadesidir.

⁵⁵ Gardaz, ss.103-104.

⁵⁶ Kippenberg, s.71.

⁵⁷ Gardaz, ss.105-106.

kurumsallaşması projesinin baş mimarlarından biri olduğu nasıl izah edilebilir?

Sömürgecilik faaliyeti Fransa'nın dış dünyaya açılmasını ve böylece özellikle İngiltere ile rekabete girmesiyle sonuçlanmıştı.⁵⁸ Bu rekabet daha önce ifade edildiği üzere bilim alanına da yansımıştır. Fransa, İngiltere, Almanya ve Hollanda ile bilimsel yönden de rekabet etmek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla Fransa'da Dinler Tarihinin oluşum sürecine etki eden temel faktör sadece teolojiden bağımsız bir bilim dalı inşa etme düşüncesinden kaynaklanmış değildir. Bundan dolayı, bu süreci sadece ülkenin tarihsel, sosyal ve siyasal bağlamı çerçevesinde ele almak yerine Fransa'nın dış politikası ve dünyadaki konumunu da hesaba katarak değerlendirmek gerekir.

d. École Pratique des Hautes Études'de Dinî İlimler Bölümünün Kuruluşu

Fransa'da Din Bilimlerinin kurumsallaşması din-devlet arasındaki ilişkinin niteliğiyle ilgili olmuş ve Kilisenin devlet üzerindeki nüfuzunun azalması Din Bilimlerinin gelişmesine doğrudan katkı sağlamıştır. 1879 ile 1886 yılı arasında Fransız hükümetinin aldığı birçok karar, dinin özellikle de Katoliklik'in toplum üzerindeki nüfuzunu sınırlandırmıştır. Fransa'nın "Katolik bir millet" olarak kalmasının Cumhuriyeti zayıflatacağı düşünülmüştür. Bu düşünceden hareketle "demokratik" bir ülke olan Fransa'da Katoliklik'in milli niteliği ortadan kaldırılarak kişisel bir tercih haline getirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda yapılan önemli değişiklikler arasında boşanmalara izin verilmesi, ilkokullardan din eğitiminin kaldırılması vs. yer almaktadır. Eğitim alanındaki diğer bir önemli gelişme de 1885 yılında I. Napoleon tarafından kurulan Katolik Teoloji fakültelerinin ve dolayısıyla da Sorbonne'daki Katolik Teoloji Fakültesinin ödeneğinin kesilmesi ve dolayısıyla bunların fiilen kapatılmış olmasıdır.⁵⁹

Diğer ülkelerde "Din Bilimleri" ya da "Dinler Bilimi" gibi kavramlar kullanılırken Fransa'da "Dinî İlimler" (*Sciences religieuses*) yaygınlık

⁵⁸ 1871 yılında Prusya'yla yaptığı savaşı kaybeden Fransa, uğradığı bu hezimetin telafi etme dürtüsüyle genişleme politikasına daha fazla ağırlık vermiştir. Bkz. Linda Hutcheon & Michael Hutcheon, "Displacement and Anxiety: Empire and Opera," Balachandra Rajan & Elizabeth Sauer (ed.), *Imperialisms: Historical and Literary Investigations, 1500–1900* (New York: Palgrave Macmillan, 2004) içinde, s.210. Fransa, sömürgecilik konusunda İngilizlerin elde ettikleri başarıya ulaşmak istiyordu. Bu bağlamda Said'in ifadesiyle "Doğu ile ilgili her konuda İngilizleri yakalama ve onlarla aynı seviyede olma kaygısı kelimenin tam anlamıyla Fransızları tedirgin ediyordu" (Said, s.250).

⁵⁹ Baubérot, "Deux institutions de science des religions en France," ss.55-56.

kazanmıştır. Bu deyiimi ilk kez 1852’de Prosper Leblanc kullanmıştır. 1864 yılında Émile Burnouf’un aynı kavramı kullandığı görülmektedir.⁶⁰ Baubérot ile Poulat’ya göre bu kavramın yaygınlık kazanmasında Protestan bilim adamları etkili olmuştur.⁶¹ Protestan teolog F. A. Lichtenberger’in, Almanya’da M. Herzog’un editörlüğünde 22 cilt halinde yayımlanan *Real-Encyclopädie für protestantische Theologie und Kirche* (Protestan Kilisesi ve Teolojisi Ansiklopedisi) (1854–1868) başlıklı çalışmadan esinlenerek 1876 ile 1882 yılları arasında 13 cilt halinde yayımladığı *Encyclopédie des sciences religieuses* (Dinî İlimler Ansiklopedisi) adlı eser etkili olmuştur. Lichtenberger’in adı geçen eserde söz konusu olan şeyin Teolojik İlimler değil, Dinî İlimler olduğuna dikkat çekmesi önemli bir ayrıma işaret etmektedir.⁶² Zira bu ayırım Avrupa’da meydana gelen zihniyet değişikliğini göstermektedir. Teoloji fakültelerinde ve papazların eğitim gördüğü okullarda öğretilen konulara “kutsal ilimler” adı verilmekteydi. 19. yüzyılda bu ilimler, dogma ve ahlak yanında Kitab-ı Mukaddes, Kilise tarihi ve dinî hitabet gibi konuları içermekteydi. Ortaçağda oluşturulan bu ilimlerin kutsal niteliği, burada söz konusu edilen bilgilerin araştırma sonucunda elde edilmekten ziyade Kilisenin ortak doktrini olmasıydı.⁶³

Claude Langlois’nın belirttiği gibi “Dinî İlimler” kavramının tercih edilmesinin diğer bir nedeni, bu adın pratik bir özellik taşımasıydı. Zira École Pratique des Hautes Études’deki Dördüncü Bölüm, “Tarihsel ve Filolojik İlimlerdi”. Dolayısıyla Beşinci bölümü oluşturan bölümün “Dini İlimler” diye adlandırılması hem bu bölümün inceleme alanını belirtmiş hem de diğer bölümle bir bütünlük arz ettiğini göstermiş oluyordu.⁶⁴

1885 yılında, yasaların ve devlet kurumlarının laikleştirildiği bir dönemde Katolik Teoloji fakültelerindeki hocalara tahsis edilen ödeneğin kesilmesi yönünde bir yasa çıkarılmış ve bu ödeneğin başka bir eğitim alanına tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁵ 1868 yılında kurulan ve dört

⁶⁰ Poulat, “L’institution des ‘sciences religieuses’ en France,” ss.53-54. Émile Burnouf, “Din Bilimi” (*sciences des religions*) kavramını ilk kez kendisinin kullandığını ifade etmektedir. Bkz. Émile Burnouf, *La Science des religions* (Paris, 1885), s.1.

⁶¹ Poulat, “L’institution des ‘sciences religieuses’ en France,” s.54; Baubérot, “Deux institutions de science des religions en France,” s.57.

⁶² Bkz. F.A. Lichtenberger, “Préface,” *Encyclopédie des sciences religieuses* (Paris, 1877), c.1, s.ii.

⁶³ Poulat, “L’institution des ‘sciences religieuses’ en France,” ss.54-55; Poulat, “Le développement institutionnel des sciences religieuses en France,” ss.79-80; Émile Poulat & Odile Poulat, “Le développement institutionnel des sciences religieuses en France,” *Archives des sciences sociales des religions* 21:1 (1966), ss.23-24.

⁶⁴ Langlois.

⁶⁵ Poulat, “Le développement institutionnel des sciences religieuses en France,” s.84.

bölüme (Matematik, Fizik, Biyoloji, Tarihsel ve Filolojik Bilimler) sahip olan École Pratique des Hautes Études'de Dinî İlimler (*sciences religieuses*) adında bir Beşinci Bölüm'ün açılması yönünde kanun teklifi hazırlanmıştır. Tıpkı Collège de France'daki Dinler Tarihi kürsüsünün kuruluş safhasında olduğu gibi bu teklif de Fransa Millet Meclisi'nde hararetli tartışmalara yol açmıştır. Katolik muhalifler böyle bir kurum tesis etmekle Devletin Katoliklik karşıtı bir Teoloji Fakültesi kurmuş olacağı ve din eğitimi yerine “dinsizlik eğitimi” getireceğini, dolayısıyla da bunun Kiliseye karşı bir tavır olduğu yönündeki eleştirilerini dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Eğitim Bakanı René Goblet, böyle bir kurumda polemik değil araştırma yapılmasını ve dogmaları tartışmak yerine metinlerin incelenmesini dilediklerini ifade etmiştir. Kilise taraftarlarının eleştirilerine cevap olarak da Goblet, bu kurumda yürütülecek eğitim faaliyetlerinin özgür bir zeminde gerçekleşeceğinin ve Katolik Kilisesi'ne karşı hiçbir din karşıtı tavrın söz konusu olmadığını altını çizmiştir. Kanun teklifi mecliste 92 ret oyuna karşı 334 oyla kabul edildikten sonra Senato'ya gönderilmiş ve burada itirazlarla karşılanmıştır. Burada da devletin teoloji karşıtı bir konumda bulunmaması gerektiği savunulmuştur. Nihayetinde kanun teklifi kabul edilmiş ve 30 Ocak 1886 tarihinde Cumhurbaşkanı Jules Grévy'nin imzasından sonra yürürlüğe girmiştir. Bunun akabinde École Pratique des Hautes Études'de Dinî İlimler Bölümü, Teoloji Fakültesi'nden kalan binada faaliyete başlamıştır.⁶⁶ Poulat'ya göre bu bölüm, onu kuran cumhuriyetin ruhunu taşıyordu. Yani bu bölüm, dinsiz ya da din karşıtı, daha doğrusu Katoliklik karşıtı değil, laikti.⁶⁷ Tam aksi yönde bir görüş belirten Bernard Raymond'a göre ise bu beşinci bölüm, Protestanların katkısıyla laik cumhuriyet tarafından kurulan “Katolik karşıtı bir savaş makinesiydi.”⁶⁸ André Burguière'e göre ise bu bölüm, dinin bilimsel incelenmesini Katolik Kilisesi'nin tekelinden kurtarmak için kurulmuştur.⁶⁹ Baubérot'ya göre, Dinî İlimler Bölümü'nün kuruluşu, “Kilise karşıtı Fransa”yı temsil eden cumhuriyetçi hükümetin laikleşme yönünde attığı çok sayıda adımdan bir tanesidir. Ancak Baubérot, bu gelişmenin,

⁶⁶ Vernes, *L'Histoire des religions*, ss.203 vd.; Poulat, “Le développement institutionnel des sciences religieuses en France,” s.86; Poulat, “L'institution des ‘sciences religieuses’ en France,” ss.71-72; Poulat & Poulat, ss.27-28; Baubérot, “Deux institutions de science des religions en France,” ss.57-58.

⁶⁷ Poulat, “L'institution des ‘sciences religieuses’ en France,” s.77.

⁶⁸ Bernard Reymond, “L'influence allemande sur la pensée protestante en France,” *Laval théologique et philosophique* 45:2 (1989), s.248.

⁶⁹ André Burguière, “L'esprit et la lettre. Les cent ans de la Ve Section,” *Nouvel Observateur*, n° 1142 du 26-08-1986 au 02-10-1986; Baubérot ve diğerleri (ed.), *Cent ans de sciences religieuses en France*, ss.139-140.

hükümetin Kilise karşıtlığını frenleyerek Kilise taraftarları ile laiklik taraftarlarının zamanla barışmasını sağlayan liberal eğimli bir laiklik tesis etme çabası olarak da görülebileceği kanaatindedir.⁷⁰

Batı'daki gelişmelere bakıldığında din ile devletin birbirinden ayrılması, din, daha doğrusu Kilise ile ilmin birbirinden ayrılması sürecinden sonra meydana gelmiştir. Yüzyıllar boyunca her tür fikrî ve ilmî gelişmeyi kontrol altında tutan Kilisenin hegemonyasının sona ermesi ve ilmin özgürleşmesi ciddi mücadeleler sonucunda gerçekleşebilmiştir. Bu mücadelelerin en önemli sonuçlarından biri din ile ilmin birbirine zıt iki kavram haline gelmiş olmasıdır. Bundan dolayıdır ki Baubérot ve Poulat'ın dikkat çektiği gibi "dinî ilimler" kavramı bir Batılı için tuhaf gelmektedir. Zira bu kavram, 19. yüzyıl Avrupa'sında düşman hale gelen din ile bilimi bir araya getirmekte ve bundan dolayı da bir Batılı için çelişkili görünebilmektedir.⁷¹ Collège de France'daki Dinler Tarihi kürsüsü durumunda olduğu gibi, Katolik Kilise bu bölümün kurulmasına da sıcak bakmazken, bu girişimi destekleyenler yine Protestanlar olmuştur.⁷²

Sonuç

"Kilisenin büyük kızı" olarak adlandırılan Fransa'da Katoliklik devlet dini olarak kabul edildiği için, yüzyıllar boyunca diğer dini oluşumlara müsaade edilmemiştir. 16. yüzyılda ortaya çıkan Protestanlar iki yüzyıldan fazla bir süre baskılara ve katliamlara maruz kalmışlardır. Luther'in başlattığı Protestan hareketinin Avrupa'da Hıristiyanlığın bütünlüğünü parçalayarak Kilisenin din alanındaki tekeli kırmasının ardından ikinci darbe de felsefecilerden gelmiştir. Rönesans ve ardından gelen Aydınlanma çağı filozofları Hıristiyanlık'ın *a priori* bir hakikat olduğu konusundaki kuşkularını dile getirmişlerdir. Voltaire gibi filozoflar Katolik anti-liberalizmi sert biçimde eleştirmişlerdir. Fransız tarihindeki en önemli kırılma noktalarından biri olan Fransız devrimiyle din-devlet ilişkisi tamamen değişmiş, monarşiye son verilerek yüzyıllar boyunca kralın himayesinde olan Katoliklik'in toplum üzerindeki mutlak egemenliği sonlandırılmıştır.

⁷⁰ Baubérot, "Deux institutions de science des religions en France," s.55.

⁷¹ Poulat, "Le développement institutionnel des sciences religieuses en France," s.79; Baubérot, "Deux institutions de science des religions en France," s.56; Jean Baubérot, "Avant-propos," Baubérot ve diğerleri (ed.), *Cent ans de sciences religieuses en France* içinde, s.9.

⁷² Frédéric Gaussen, "Cent ans de sciences religieuses," *Le Monde*, jeudi 25 septembre 1986; Jean Baubérot ve diğerleri (ed.), *Cent ans de sciences religieuses en France* içinde, s.138.

Bu süreçte, devrim taraftarları ile Katolik din adamlarını karşı karşıya getiren sivil savaş esnasında birçok papaz öldürülmüş, birçoğu idam edilmiş, kiliseler talan edilmiş ve yıkılmıştır. Bu kanlı olaylar Katoliklik ile Devleti birbirinden ayırdığı gibi özellikle Katolik tarafın siyasi otoriteye karşı düşmanca bir tavır almasıyla sonuçlanmıştır. 19. yüzyılda iktidarı ellerinde bulunduran laiklik taraftarı cumhuriyetçi hükümet ile Katolik Kilisesi arasındaki gerginlik Collège de France'daki Dinler Tarihi kürsünün 1880 yılındaki kuruluş aşamasında özellikle kendini belli etmektedir. 1886'da Sorbonne Üniversitesindeki Teoloji Fakültesinin kapatılarak yerine Dinî İlimler Bölümü'nün kurulması, Avrupa'daki ilk Dinler Tarihi müzesi olan Musée Guimet'nin Paris'e taşınması hep cumhuriyetçi hükümet tarafından gerçekleştirilmiştir. Bundan dolayı Dinler Tarihinin Fransa'da kurumsallaşması sürecinin her aşamasında Katolik tarafın muhalefeti görünmektedir. Dolayısıyla böyle bir mücadele ortamında yeni kurulan bu disiplinin Teolojiden farklı ve ona muhalif olması kaçınılmazdı. Dolayısıyla Fransa'da Dinler Tarihinin oluşum sürecini anlayabilmek için, Katolik-laik tartışması, Kilisenin temsil ettiği din ile pozitif bilim arasındaki düşmanlıklar göz önünde bulundurulmalıdır. Dikkat edilmesi gereken diğer bir önemli nokta ise Fransa'nın sömürgeci politikası ile sosyal bilimler arasındaki ilişkidir. Collège de France'daki Dinler Tarihi kürsünün kurulmasını ve Dinî İlimler Bölümü'nün açılmasını sağlayan Jules Ferry'nin aynı zamanda sömürgeciliğin hararetli savunucularından biri olması bir tesadüf değildir. Bu da Fransa'da Dinler Tarihi disiplinin kurumsallaşmasında hem iç dinamiklerin hem de dış dinamiklerin rolünün olduğunu göstermektedir. Sömürülen halkların üzerinde hâkimiyet kurmanın, bunların dilleri ve dinlerine hâkim olmaktan geçtiğini anlayan Avrupalıların bilimsel faaliyetlerinin çoğunun arkasında bu düşünce yer almıştır. Bundan dolayıdır ki sömürgecilikte yarışan Avrupa ülkeleri bilimsel alanda da birbirleriyle rekabet etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Alphandéry, Paul. "Albert Réville," *Revue de l'histoire des religions* 27:54 (1906), ss.401-423.
- Antes, Peter. "A Survey of New Approaches to the Study of Religion in Europe," Peter Antes, Armin W. Geertz & R. R. Warn (ed.), *New Approaches to the Study of Religion*, c.1: *Regional, Critical, and Historical Approaches* (Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2004) içinde, ss.43-61.
- Baubérot, Jean. "Avant-propos," Jean Baubérot ve diğerleri (ed.), *Cent ans de sciences religieuses en France* (Paris: Cerf, 1987) içinde, ss.9-14.
- . "Deux institutions de science des religions en France: la Section des Sciences Religieuses de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes (EPHE), le Groupe de Sociologie des Religions," Gerard A. Wieggers & Jan G. Platvoet (ed.), *Modern Societies & the Science of Religions: Studies in Honour of Lammert Leertouwer* (Leiden: Brill, 2002) içinde, ss.55-66.
- Baubérot, Jean ve diğerleri (ed.), *Cent ans de sciences religieuses en France*. Paris: Cerf, 1987.
- Birnbaum, Norman. "Des philosophies des religions à une sociologie des religions," Henri Desroche & Jean Seguy (ed.), *Introduction aux sciences humaines des religions* (Paris: Cujas, 1970) içinde, ss.259-279.
- Borgeaud, Philippe. "L'histoire des religions à Genève: Origines et métamorphoses," *ASDIWAL* 1 (2006), ss.13-22.
- André Burguière, "L'esprit et la lettre. Les cent ans de la Ve Section," *Nouvel Observateur*, n° 1142 du 26-08-1986 au 02-10-1986.
- Burnouf, Émile. *La Science des religions*. Paris, 1885.
- Cabanel, Patrick. "Les sciences religieuses en Europe et la formation de Franz Cumont," *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée* 111:2 (1999), ss.611-621.
- Casadio, Giovanni. "Historiography: Western Europe [Further Considerations]," *Encyclopedia of Religion* (New York, 2005), c.6, ss. 4042-4052.
- Chantepie de la Saussaye, P.-D.. *Manuel d'histoire des religions*. Paris, 1904.
- Daughton, J. P. *An Empire Divided: Religion, Republicanism, and the Making of French Colonialism, 1880–1914*. New York: Oxford University Press, 2006.
- De Broglie, Auguste Théodore Paul. *Problèmes et conclusions de l'histoire des religions*. Paris, 1885.
- Deconchy, Jean-Pierre. "La psychologie des fait religieux," Henri Desroche & Jean Seguy (ed.), *Introduction aux sciences humaines des religions* (Paris: Cujas, 1970) içinde.
- Despland, Michel. "Les sciences religieuses en France: des sciences que l'on pratique mais que l'on n'enseigne pas," *Archives de Sciences sociales des religions* 116 (2001), ss.5-25.
- Desroche, Henri. "De la sociologie religieuse comme sociologie différentielle," Henri Desroche & Jean Seguy (ed.), *Introduction aux sciences humaines des religions* (Paris: Cujas, 1970) içinde, ss.175-199.
- Frédéric Gaussen. "Cent ans de sciences religieuses," *Le Monde*, jeudi 25 septembre 1986.
- Husser, Jean-Marie. "L'Historien des religions dans le débat public," http://medias.formiris.org/er_512_1.pdf, 02.02.2010.
- Hutcheon, Linda & Michael Hutcheon. "Displacement and Anxiety: Empire and Opera," Rajan, Balachandra & Elizabeth Sauer (ed.). *Imperialisms: Historical and Literary Investigations, 1500–1900* (New York: Palgrave Macmillan, 2004) içinde, ss.203-216.
- Jordan, Louis H. *Comparative Religion: Its Genesis and Growth*. Edinburgh, 1905.

- Kippenberg, Hans G. *À la découverte de l'Histoire des Religions*. Paris: Editions Salvator, 1999.
- Kitagawa, Joseph M. "Amerika'da Dinler Tarihi," terc. Mehmet Şahin. *Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri* (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2003) içinde, ss.13-40.
- Langlois, Claude. "Aux origines des sciences religieuses en France : la laïcisation du savoir (1810-1886)" <http://eduscol.education.fr/cid46335/aux-origines-des-sciences-religieuses-en-france%A0-la-laicisation-du-savoir-1810-1886.html> (31.01.2010).
- Leturcq, Jean-Gabriel. "Guimet Émile," François Pouillon (ed.), *Dictionnaire des orientalistes de langue française* (Paris: Karthala, 2008) içinde, ss.471-472.
- Lichtenberger, F.A. "Préface," *Encyclopédie des sciences religieuses* (Paris, 1877), c.1, ss.i-viii.
- Littre, Émile. "De la théologie considérée comme science positive et de sa place dans l'enseignement laïque par Maurice Vernes," *La Revue de philosophie positive* 22 (1879), ss.365-371.
- Meslin, Michel. "Histoire ou science des religions: Le cas français," Gerard A. Wieggers & Jan G. Platvoet (ed.), *Modern Societies & the Science of Religions: Studies in Honour of Lammert Leertouwer* (Leiden: Brill, 2002) içinde, ss.41-54.
- Molendijk, Arie L. "Theology: The Institutionalization of the Science of Religion in the Netherlands," Arie L. Molendijk & Peter Pels (ed.), *Religion in the Making: The Emergence of the Sciences of Religion* (Leiden: Brill, 1998) içinde, ss.67-96.
- . *The Emergence of the Science of Religion in the Netherlands*. Leiden & Boston: Brill, 2005.
- Müller, F. Max. *Introduction to the Science of Religion*. Londra, 1873.
- O'Brien, Peter. *European Perceptions of Islam and America from Saladin to George W. Bush: Europe's Fragile Ego Uncovered*. New York: Palgrave Macmillan, 2009.
- Peisson, Zéphirin. "A nos lecteurs," *Revue des religions* 1:1 (1889), ss.v-viii.
- Pope, Maurice. *The Story of Decipherment: From Egyptian Hieroglyphs to Maya Script*. Londra: Thames & Hudson, 1999.
- Poulat, Émile. "L'institution des 'sciences religieuses' en France," Jean Baubérot ve diğerleri (ed.), *Cent ans de sciences religieuses en France* (Paris: Cerf, 1987) içinde, ss.49-78.
- . "Le développement institutionnel des sciences religieuses en France," Henri Desroche & Jean Seguy (ed.), *Introduction aux sciences humaines des religions* (Paris: Cujas, 1970) içinde, ss.79-98.
- Poulat, Émile & Odile Poulat, "Le développement institutionnel des sciences religieuses en France," *Archives des sciences sociales des religions* 21:1 (1966), ss.23-24.
- Puech, Henri-Charles & Paul Vignaux. "La science des religions en France," Henri Desroche & Jean Seguy (ed.), *Introduction aux sciences humaines des religions* (Paris: Cujas, 1970) içinde, ss.9-35.
- Réville, Albert. *Prolégomènes de l'histoire des religions*. Paris, 1886.
- Réville, Jean. "Avis aux lecteurs," *Revue de l'histoire des religions* 5:9 (1884), ss.1-2.
- . "Leçon d'ouverture du cours d'histoire des religions au Collège de France prononcée le 17 avril 1907," *Revue de l'histoire des religions* 28:55 (1907), ss.188-207.
- . *Les phases successives de l'histoire des religions*. Paris, 1909.
- Reymond, Bernard. "L'influence allemande sur la pensée protestante en France," *Laval théologique et philosophique* 45:2 (1989), ss.243-254.
- Said, Edward W. *L'Orientalisme. L'Orient crée par l'Occident*. Paris: Seuil, 2004.
- Seguy, Jean. "Panorama des sciences des religions," Henri Desroche & Jean Seguy (ed.), *Introduction aux sciences humaines des religions* (Paris: Cujas, 1970) içinde, ss. 37-52.

- Sharpe, Eric J. "The Study of Religion in Historical Perspective," John R. Hinnells (ed.), *Routledge Companion to the Study of Religion* (Londra & New York: Routledge, 2005) içinde, ss.21-45.
- . *Comparative Religion: A History*. Londra: Duckworth, 1986.
- Stausberg, Michael. "The study of religion(s) in Western Europe (I) - Prehistory and History until World War II," *Religion* 37 (2007), ss.294-318.
- Tiele, C.P. "Religions," *The Encyclopaedia Britannica* (Chicago, 1892), c.20, ss.358-371.
- Van Hamel. "L'enseignement de l'histoire des religions en Hollande," *Revue de l'histoire des religions* 1:1 (1880), ss.379-385.
- Vernes, Maurice. "Introduction," *Revue de l'histoire des religions* 1:1 (1880), ss.1-17.
- . "La théologie considérée comme science positive et de sa place dans l'enseignement laïque," *La Revue scientifique de la France et de l'étranger* 8:31 (1879), ss.734-736.
- . *L'histoire des religions. Son esprit, sa méthode et ses divisions. Son enseignement en France et à l'étranger*. Paris, 1887.
- Waardenburg, Jacques. "Din Bilimlerinin Tarihçesi," çev. Ramazan Adıbelli, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16:1 (2004), ss.281-295.
- . *Profiles and International Developments in the Scholarly Study of Religion*. Bern: Swiss Science Council, 1995.